

Ivan Smiljanič

Lovorovi gozdovi in krompir: Prešernov kult v socializmu

*Zbirka Razpoznavanja / Recognitiones 43
Založba Inštituta za novejšo zgodovino
Ljubljana, 2021
267 str.*

V letu 2021 je Znanstvena založba Inštituta za novejšo zgodovino pod okriljem zbirke 43: *Razpoznavanja / Recognitiones* založila znanstveno monografijo z naslovom *Lovorovi gozdovi in krompir: Prešernov kult v socializmu*. Izvirno monografsko delo je izšlo izpod peresa zgodovinarja Ivana Smiljaniča, mladega raziskovalca na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani, kjer se posveča raziskovanju stečajev na Slovenskem v razdobju let 1868–1941. V letu 2020 je kot soscenarist sodeloval pri izdaji odmevnega stripa *Črni plamen: požig Narodnega doma v Trstu*, za katerega je prejel nagrado zlatirepec za najboljšo izvirno stripovsko izdajo leta in bil nominiran za knjigo leta na 36. Slovenskem knjižnem sejmu.

Avtor knjige Ivan Smiljanič je v polju sodobne slovenske zgodovine podrobno in temeljito raziskal doslej v glavnem še neraziskano področje Prešernovega statusa med letoma 1945 in 1991. Kakor avtor pojasnjuje, je bilo le malo raziskav posvečenih pesniškemu kultu v času po prvi in drugi svetovni vojni. Pisec se na primeru čaščenja pesnika dr. Franceta Prešerna v razdobju socialistične Jugoslavije v letih 1945–1991 poglobljeno ukvarja ravno z vprašanjem, zakaj se je njegov pesniški kult ohranjal še po tem, ko je opravil svojo narodotvor-

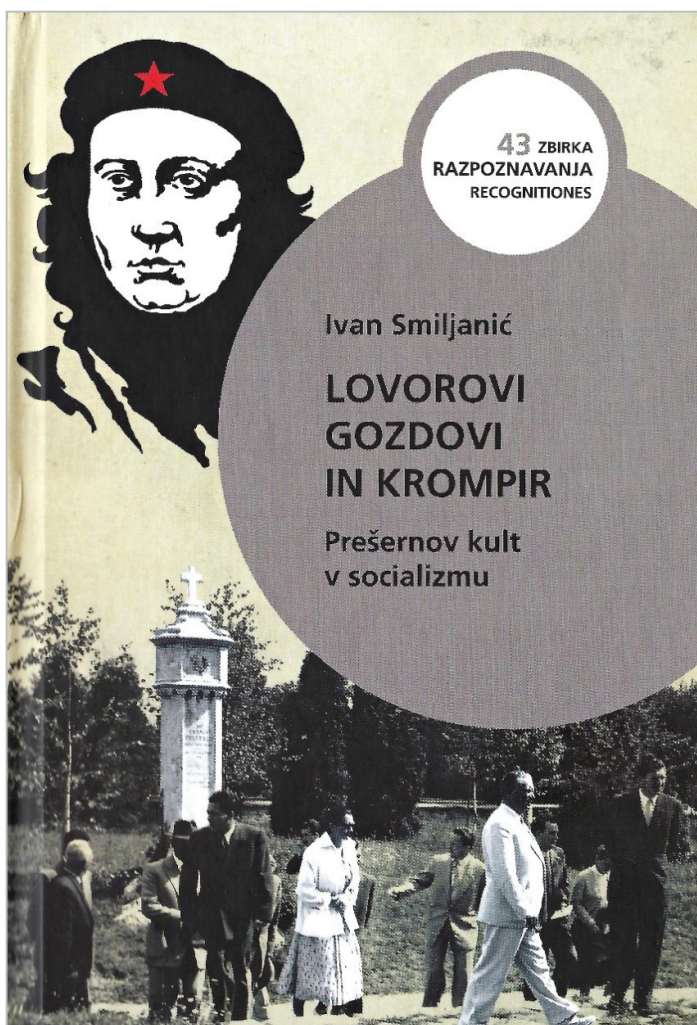
no funkcijo in preživel radikalne spremembe. Tema Prešernovega čaščenja v času med koncem druge svetovne vojne in osamosvojitvijo namreč še ni bila podrobneje raziskana, avtor je med prvimi, ki se je tega (uspešno) lotil. Svoj fokus ne usmerja toliko v dejstva, temveč v analizo interpretacij in (iz)rabe dejstev, tako da gre v njegovi študiji bolj za gibanje po polju politične in kulturne zgodovine, kakor po področju literarnih ved ali slovenistike. Osnovni namen dela je torej skozi štiri različne faze (umetno in arbitrarno ustvarjene) prikazati poskus teoretične sinteze spoznanj o tem, kako se je pesnikova podoba skozi desetletja spreminjala, reinterpreterirala, rušila in znova gradila.

Za proučevanje nastanka in širjenja Prešernovega kulta, njegovih temeljev in izvora ter analize političnih interpretacij kulturnih vprašanj v navezavi na Franceta Prešerna je avtor študije med drugim tudi zaradi lastne vpetosti v zgodbo in prostor, kjer je največji slovenski pesnik zaključil svojo življenjsko pot, nadvse primeren kandidat. Smiljanić je rojeni Kranjčan, v preteklih letih je nekaj časa služboval v Gorenjskem muzeju, ki ima pod svojim okriljem Prešernovo hišo, kjer je za tamkajšnje obiskovalce izvajal vodene ogleda in bil odgovoren za njeno pažnjo. V imenovanem objektu, le nekaj metrov proč od lokacije Prešernove smrti, ki je sprožila vse procese, s katerimi se ukvarja v svoji publikaciji, je spisal del svojega dela. Pravzaprav že osnova same ideje za nastanek pričujočega dela izvira iz avtorjevih lastnih izkušenj, opazovanj, videnj in sebi zastavljenih vprašanj, ko se je v Kranju čudil kategorično monopolni vlogi, ki jo je imel Prešeren v kranjski mestni kulturni zgodovini.

Ne glede na menjajoče družbenopolitične sisteme, v katerih se je v toku zgodovine znašel France Prešeren, njegov status ni bil nikoli problematiziran in je ostajal nespremenljiv. Spreminjajo se zgolj interpretacije, s katerimi se pesnik ukaluplja v nove kontekste. Vsaka doba je torej ustvarila svojo, v tistem času najprimernejšo podobo pesnika. V svoji analizi tehtno ugotavlja, da si ni nihče drznil Prešerna preprosto zapostaviti ali potisniti v ozadje. Bil je prevelik, da bi ga lahko posamezni politični sistemi ignorirali.

Avtor kljub svojemu primarnemu fokusu na čas povojne socialistične Jugoslavije vsebine ne prične razpletati v kontekstu časovne zamejenosti, torej od končne osvoboditve in kapitulacije nemških oboroženih sil v maju 1945, temveč kot dober zgodovinar razume pomen uvodnega ali celo sprotnega predstavljanja širšega zgodovinskega konteksta. Tako se zaveda neizpodbitnega dejstva, da se je za razumevanje in pojasnjevanje Prešernovega kulta in tozadevno povezanih fenomenov potrebno spustiti v zgodnejša zgodovinska obdobja ter orisati nastanek in prve faze pesnikovega čaščenja, ki se pravzaprav prične že v življenju njega samega, ko se je že slavil samega sebe v svojih pesmih.

Delo izvzemši predgovor, zaključek in končni seznam uporabljenih bibliografskih enot obsega štiri glavna vsebinska poglavja s pripadajočimi podenotami, ki se razprostirajo na straneh 17–219, v skupnem seštevku pa ima knjiga

267 strani. Najkrajše je prvo glavno vsebinsko poglavje (*Pesnik – Bog naše idolatrije*) s pripadajočim podpoglavjem, ki služi kot nekakšna uvertura v kasnejša poglavja. Daleč najobsežnejše je četrto (zadnje) glavno vsebinsko poglavje (*Vzponi in padci Prešernovega kulta v socialistični Jugoslaviji*), kateremu pripada osem pripadajočih podpoglavij. Vsako poglavje spremlja pregled dejavnosti, povezanih s Prešernom, v Kranju, ki je ob Ljubljani in Vrbi nedvomno osrednji kraj spomina na Prešerna, žarišče raziskovalnih prizadevanj, posledično pa tudi v ospredju pričujoče raziskave.

V prvem poglavju avtor predstavi zgodovino pesniških kultov in proces kanonizacije (razglašenje osebe za svetnika), pri čemer je bilo ključno 19. sto-

letje. Dotakne se primerjave razvoja pesniških kultov med različnimi nacijami skozi različna zgodovinska obdobja. Ob koncu prikaže slovenske raziskave nacionalnih pesnikov in statusa Franceta Prešerna in izpostavi ključnega raziskovalca, literarnega zgodovinarja dr. Marijana Dovića, ki je pravzaprav vpejal koncept kulturnega svetništva. V nadaljevanju Smiljanić piše o začetkih kanonizacije Prešerna (Fran Levstik je bil eden izmed njenih ključnih predstavnikov) in pojasni posmrtno bitko Koseskega in Prešerna za najodličnejšega slovenskega pesnika. Boj se v Prešernovo korist konča s predgovorom oz. spremno besedo Josipa Stritarja v izdaji Prešernovih pesmi, s katero v letu 1866 doseže pomembno zmago in utrdi Prešernov status v vrhu slovenske književnosti. Pesnikova spominska obeležja postajajo simbol političnih sporov in protisimbol nemški kulturi, njegov kult pa na prelomu iz 19. v 20. stoletja doživi enega izmed vrhuncev.

Obdobje druge svetovne vojne na Slovenskem prinese nove apropiacije. V podpoglavju *Francesco, Franz, France*, ki vsebinsko pripada zadnji enoti drugega glavnega poglavja, avtor predstavi Prešernov kult v razdobju okupacije slovenskega prostora (vojni čas med aprilom 1941 in majem 1945), ko so si največjega slovenskega pesnika lastili skoraj vsi vpleteni tabori. Avtor pojasni, da kompleksni položaj Prešernovega kulta v vojnem obdobju do dandanes še bil popolnoma pojasnjen, s čimer izkaže možnost novega raziskovalnega polja, katerega bi bilo potrebno v prihodnosti znanstveno še proučiti. Prav tako pravilno navaja najnovejše raziskovalne izsledke o zasedbi, razkosanju in kasnejši okupaciji slovenskega prostora,¹ ki so ga aprila 1941 zasedli štirje okupatorji in ne trije kakor zmotno trdijo nekatere starejše (zastarele) zgodovinopisne študije. Kakorkoli, kot ugotavlja avtor je bilo za Prešerna v vojnem obdobju značilno, da si ga je vsaka skupina v skladu s svojimi cilji in pod dometom svojih propagandnih sredstev interpretirala po svoje. Pesnik kot že uveljavljen simbol slovenstva je namreč za različne okupacijske akterje postal iskano blago, ki si ga je vsaka od skupin želela prisvojiti za svojega. Pri italijanskemu okupatorju je bil Prešeren denimo uporabljen kot priročen simbol slovenskega sprejemanja italijanskih vplivov. Slovenskega pesnika je izkoriščal tudi nemški okupator. Koroški Gauleiter dr. Friedrich Rainer je v svojih nagovorih omenjal Prešerna, med drugim je obiskal celo njegovo rojstno hišo in se podpisal v spominsko knjigo. Spominska plošča na Prešernovi hiši v Kranju naj bi celotno vojno obdobje preživela nepoškodovana in na svojem mestu. Kakšen je bil odnos Madžarov in Hrvatov (nemških satelitskih zaveznic) do Prešerna, avtor ni našel omembe vrednih podatkov. Vsekakor pa bi bilo zanimivo raziskati še odnos omenjenih

¹ Glej denimo: Peter Mikša, Daniel Siter, Božo Repe, Maja Vehar, Matija Zorn, Božidar Flajšman, Bojan Balkovec, Kornelija Ajlec in Manca Volk Bahun. *Rogaška Slatina kot obmejno mesto nemškega rajba 1941 – 1945*. Razstava v Knjižnici Rogaska Slatina od 19. aprila do 17. maja 2018, panoji 1–11.

dveh satelitov Hitlerjeve Nemčije. V najizrazitejši in najpogostejši podobi pa so Prešerna uporabili propagandni aparati partizanskega narodnoosvobodilnega gibanja, ko je pesnik postal mogočen protokomunistični revolucionar in prerok partizanskega gibanja ter slovenske narodne osvoboditve. To je, kot izpostavlja Smiljanič, razumljivo glede na to, da se je šlo za osvobodilni boj Slovencev izpod tuje tiranije. Partizani so Prešernovo ime uporabili za poimenovanje svojih vojaških formacij, v svojih bojnih vrstah pa pogostoma prebirali njegove pesmi. Tako so obstajale Prešernova četa, Prešernov bataljon in nazadnje Prešernova brigada. Domobranci so se le poredkoma sklicevali na Prešerna, medtem ko je meščanski tabor predstavljal slovenskega pesnika kot poosebitev svojih prepričanj in v Ljubljani kljub vojnim razmeram z dovoljenjem okupatorja še naprej podeljeval Prešernove literarne nagrade Mestne občine ljubljanske. Ob osvoboditvi Ljubljane je bil pesnikov kip okrašen z zastavami in cvetjem ter tabla z verzi.

Prešernov kult se je brez prekinitve nadaljeval tudi po koncu vojne, za razumevanje pa zahteva prostorski preskok v Sovjetsko zvezo, kjer se je že pred vojno oblikoval model za pesniški kult. Naslednje poglavje *Muzej selektivnih eksponatov* je razčlenjeno na dva podpoglavja. V prvem (*Tovariš Puškin*) je torej za primerjavo recepcije Prešerna v socialistični Jugoslaviji (v prvi fazi je namreč izrazito temeljila na politični konstrukciji ideološko primerne pesnikove podobe) analiziran pristop Sovjetske zveze do vprašanja njenega nacionalnega pesnika Aleksandra Sergejeviča Puškina. V drugi podenoti (*Lovčen, jugoslovanski parnas*) avtor proučuje status Prešernovega kulta v prvih povojnih letih socialistične Jugoslavije v navezavi na sovjetski zgled, kateremu je Titova država med drugim tesno sledila na področju umetnosti in kulture. Avtor ugotavlja, da je lahko Prešerna po nespornem kanonskem statusu v Jugoslaviji presegal zgolj en umetnik, tj. Petar II. Petrović Njegoš s svojim ključnim delom – epom *Gorski venec*. Kult Franceta Prešerna je povzel poteze obeh omenjenih zgledov.

V socialistično Jugoslavijo je pesnik vstopil kot velikan zgodovine, ki ga je legitimiral partizanski narodnoosvobodilni boj. Iz njegovega opusa so bili izbrani zvoneči verzi, spremenjeni v bojevita gesla. Njegova vizualna podoba se je preobrazila v mladostno, krepko in revolucionarno. Problematični deli njegove osebnosti so bili zamolčani ali ignorirani. Najobsežnejše je zadnje poglavje (*Vzponi in padci Prešernovega kulta v socialistični Jugoslaviji*), ki se razprostira na straneh 87–212 in zajema osem podpoglavij. Prvo podpoglavje govori o slavljenju Prešernovega kulta v prvih povojnih letih v njegovi rojstni hiši v Vrbi na Gorenjskem, ki jo je nova socialistična oblast prvič po osvoboditvi ponovno odprla v februarju leta 1946. Vanjo so simbolično vstavili partizansko puško. Gorenjci so namreč Prešernu podarili puško, iz katere so bili na Gorenjskem v letu 1941 izstreljeni prvi naboji. V tem času je bil pesnik tesno zvezan

s partizanskim izročilom. Iz najzgodnejšega povojnega časa, natančneje iz leta 1946, ko so s februarско odredbo takratnega ministra za prosveto uzakonili podeljevanje Prešernovih nagrad za največje uspehe na področju umetnosti in znanosti, izvira tudi ustoličenje 8. februarja (pesnikova smrt) – tj. nekdanji Prešernov dan – za slovenski kulturni praznik oz. kulturni dan, ki ga imamo in obeležujemo še dandanes. Novonastali Prešernov kult se je v prvih povojnih letih Titove Jugoslavije po Sloveniji in celo drugih predelih jugoslovanske države intenzivno širil v obliki slavnostnih govorov, proslav, počastitev in ostalih kulturnih prireditev, knjižnih izdaj, portretov, upodobitev na poštinih znamkah in udarnih gesel zreduciranih verzov ter preimenovanj slovenskih ulic. Med vojno je pesnik pridobil vlogo preroka partizanstva, po vojni pa je postal še voditelj povojne izgradnje. V naslednji vsebinski podenoti *Prešernovsko ozračje v Kranju* avtor proučuje prenovljeni povojni odnos Kranjčanov in samega Kranja do pesnika ter oblikovanje in izražanje Prešernovega kulturnega statusa po letu 1945 v mestu njegove smrti, kar je bilo delo izjemno ozke skupine ljudi. Pesnikova popularizacija v Kranju pa je bilo pravzaprav plod intenzivnega dela ene same osebe – Črtomirja Zorca, po izobrazbi kiparja, kasneje tudi kustosa Prešernovega muzeja. Zorec je sistematično in sčasoma do potankosti natančno naštudiral dotlej zbrano prešernoslovsko gradivo, sproti objavljajl nove izsledke in podal idejno pobudo za vrsto novih projektov, katerih večina pa do dandanes ni bila realizirana. Avtor tudi analizira vprašanje oz. večkrat zavrjene poskuse prekopa Prešernovih posmrtnih ostankov v Vrbo, kjer naj bi mu uredili svoj grob, kar pa so Kranjčani na čelu z Zorcem uspešno odbili. V zameno so pa vendarle morali dostojno urediti okolico pesnikovega groba. V podpoglavju *Mukoma nazaj k poeziji: Kult med letoma 1953 in 1964* Smiljanić pojasnjuje spremembe v akceptiranju Prešerna, pri čemer se med najpomembnejše uvršča postopno zmanjševanje Ziherlove moči in s tem zmanjšanja intenzitete propagiranja stališč sovjetskih teoretikov. Ko je Ziherlov vpliv skopnel, je vrhovno avtoriteto nad slovensko kulturo začasno prevzel Josip Vidmar, ki je za razliko od svojega predhodnika izpostavljajl sposobnost umetnika in ne toliko njegov svetovni nazor. Z Vidmarjem se je začel trend, ki se je razvijajl še v naslednjih desetletjih: namesto študiranja Prešernove biografije ter njegovega družbeno-zgodovinskega konteksta se je začelo vračanje k njegovim pesmim, pri katerih je bil poudarek na Prešernovem izpostavljanju ljubezni.

V naslednji podenoti *Pesnik kot kranjski samodržni tiran* avtor kljub nekatrim svetlim izjemam (Titov obisk Prešernovega groba avgusta 1954 in Plečnikov sicer neuspešni poskus renovacije pesnikove hiše v Kranju ter slovesno odprtje Prešernovega muzeja februarja 1964) pojasnjuje proces upadanja intenzivnosti Prešernovega kulta, ki se začne nekako v drugi dekadil socialistične Jugoslavije, do tretjega desetletja pa pesnikov motivacijski zagon že skoraj povsem izpuhti. Problematiko bledenja Prešernove podobe v javnem diskurzu

med drugim načne podpoglavje *Tradicija postane repeticija: Kult med letoma 1965 in 1980*. V *Brezbrižnost kranjske diskogeneracije* se med drugim obravnava ideje o preobrazbi Kranja v Prešernovo mesto in vzpostavitev Prešernovega znanstvenega inštituta (prvotno akademije). Šlo je za velikopotezni projekt, ki pa se kljub prizadevanju nekaterih posameznikov ni nikoli realiziral.

V osemdesetih letih je šel Prešernov kult še skozi svojo zadnjo socialistično fazo. V predzadnjem poglavju *"Kaj je pravzaprav narobe s tem našim praznikom?": Kult med letoma 1981 in 1991* Smiljanič obravnava vlogo Prešernovega kulta po Titovi smrti. Začetek osemdesetih let je glede samega pesnika prinesel povratek k že znanim, če ne zastarelim vzorcem, kar je bilo med drugim ovekovečeno z izdanim ponatisom Prešernovega albuma Franceta Kidriča. Druga polovica osemdesetih let je bila obdobje poskusov popularizacije pesnika med mladimi, k čemur sodi tiskanje Prešerna v podobi slikanic. V zadnjih letih skupne jugoslovanske države je bilo v Ljubljani odkritih več spominskih obeležij, povezanih in posvečenih Prešernu. Slednje je bilo povezano z osmišljanjem Prešerna ob koncu osemdesetih let, ko je v ospredje čedalje intenzivneje prihajal nacionalni okvir. Prešeren ni bil več jugoslovanski, temveč slovenski pesnik. S poimenovanjem enega izmed novonastalih kranjskih trgov v Trg Prešernove brigade v letu 1985 je bila Prešernova vloga v partizanskem boju še zadnjič evocirana. V dekadi Titove smrti sta čedalje večja problema v Prešernovem gaju in tamkajšnjih spomenikov postajala vandalizem in zapuščenost, čemur se leta 1989 ni izognil niti Prešernov nagrobnik. Vse naštetu avtor pojasnjuje v sklopu zadnjega podenote (*Trenutek tišine pred koncem*) zadnjega glavnega poglavja. V zaključku avtor smiselno povzame svoje ugotovitve, nekaj pozornosti pa je posvečene še obdobju samostojne Slovenije in zlasti osamosvojitvenemu času, ko so iz slovenskih zasebnih in javnih prostorov množično izginjali Titovi portreti in kipi. Nič drugače ni bilo v Kranju, kjer so nekaj časa osamele podstavke nekdanjih Titovih upodobitev nadomestili kipi Franceta Prešerna. Krog je bil s tem sklenjen. Prešeren je prešel pot od nacionalne ikone socialistične Jugoslavije do nacionalne ikone samostojne Slovenije.

Avtor v svojem delu jasno izkazuje zmožnost predstavljanja globlje analitične perspektive in širšega zgodovinskega konteksta, v katerega spretno vpne osrednjo zgodbo o pojavu in oblikovanju, rasti in padcu Prešernovega kulta skozi različna zgodovinska obdobja in različne prostorske ravni – s primarnim fokusom na času jugoslovanskega socializma v prostoru Slovenije oz. Kranja kot kraja pesnikove smrti. Ker se lahko v odnosu do Prešerna bere tudi politična zgodovina Jugoslavije, je njegova študija pomemben prikaz politične zgodovine socialistične Jugoslavije, katere spreminjanje se je med drugim skozi povojna desetletja simbolično odražalo celo na Prešernovih kipih, portretih, spomenikih in ostalih spominskih obeležjih. Bralec lahko z vpogledom v delo pridobi za marsikoga presenetljivi uvid v spoznanje, da je bil Prešeren in vse,

kar je bilo takrat povezanega z njim, pomemben indikator širših družbenih in političnih razmer v Jugoslaviji. Zelo pomenljivi so tudi avtorjevi lastni uvidi v kontekstu prikazovanja današnjega časa v lokalnem okolju Kranja (denimo avtorjeva omemba Prešernovega doprsnega kipa nad prodajalno sladkarij in časopisja v nakupovalnem centru). Širše bralstvo bi si jih zagotovo želelo še več.

Tisti, ki se bodo lotili temeljitega branja, bodo morebiti začutili, da bi lahko bilo v knjigo vstavljenega nekaj več slikovnega gradiva. (V knjigi je vsega skupaj 13 fotografij, prva fotografija se pojavi na strani 99.) Za lažjo vizualizacijo bi bilo do bralstva prijazno, da bi bila sicer kvalitetna vsebina oplemenitenjena še z večjim naborom fotografij in slik. Njihova odsotnost se še posebej občuti, ko avtor razpravlja o spremembi karakteristik Prešernovih portretov oz. njegove vizualne podobe v predvojnem in povojnem obdobju. Razlike med obema obdobjema bi lahko bile nazorneje predstavljene tudi skozi fotografije.

Monografijo krasi posluževanje bogatega nabora različnih primarnih virov, ki jih avtor medsebojno odlično prepleta in dopolnjuje v smiselno celoto. Iz dela je razvidno spretno operiranje z ogromnim številom časopisnih virov v slovenskem, nemškem, ruskem in angleškem jeziku (pregledanih je bilo 50 različnih časopisov, povečini večje število pripadajočih števil in letnikov znotraj posameznega časopisja),² arhivskega gradiva (fonda Inštituta za novejšo zgodovino in Zgodovinskega arhiva Ljubljana), elektronskimi viri (šest enot) in neverjetnim naborom tehtno izbrane znanstvene literature (avtor je v svoji študiji uporabil kar 159 enot), ki mu je služila kot opora in osnovno ogrodje njegove raziskave.

S Smiljanićevo znanstveno monografijo je sodobno slovensko zgodovinsko pridobilo nepogrešljivo referenčno znanstveno delo, ki odpira nove izvirne in natančne poglede na nastanek, razvoj, širjenje, ohranjanje ter zaton Prešernovega kulta oz. kulturnega svetništva zlasti v povojnem socialističnem času Jugoslavije, kjer so zavoljo legitimiranja partizanskega boja po meri komunistične partije nastale obsežne in natančne interpretacije Prešerna. Obenem knjiga predstavlja tudi pomemben znanstvenoraziskovalni dosežek in doprinos v polju krajevine zgodovine Kranja, hkrati pa odpira dokajšnje število novih tem in potencialnih raziskav. Zaradi jasnega in razumljivega stila pisanja lahko knjigo poprime v roke široki spekter laičnega in strokovnega bralstva, v prvi vrsti pa bi jo priporočil zlasti dijakom in študentom vseh stopenj literarnozgodovinskih in celo likovnoumetniških študijskih smeri ter raziskovalcem slovenske književnosti in politične in kulturne zgodovine, seveda pa ne gre poza-

² Po številu pregledanih števil in letnikov na posamezno časopisje najbolj izstopajo naslednji časopisni viri: *Delavska enotnost*, *Delo*, *Dom in svet*, *Glas*, *Gorenjski glas*, *Mladina*, *Novice gospodarske, obrtniške in narodne*, *Slovenski narod*, *Slovenski poročevalec*, *Slovenec*, *Tovariš*, *Snovanja*, *Primorski dnevnik* in *Gorenjec*.

biti na lokalne prebivalce Kranja in bližnjega okoliša, ki so z delom pridobili veliko svežih spoznanj, temelječih in podprtih z znanstvenimi metodami raziskovanja, o zgodovini svojega lastnega kraja, kar bi moralo biti že samo po sebi dovolj, da knjigo preberejo.

Daniel Siter

Asistent, mladi raziskovalec
Alma Mater Europaea – Fakulteta za humanistični študij,
Institutum Studiorum Humanitatis
Ljubljana, Kardeljeva ploščad 1, SI–1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: daniel.siter@almamater.si